

Suicide is painless : opkomst en ondergang van documentleverantie MCA van Boven

Dames en Heren

Bij deze bent u uitgenodigd voor een tochtje met de Titanic. Het orkest zal spelen en af en toe schuurt de romp zachtjes over de ijsberg.

Documentleverantie is de sleutel tot informatie.

Betere en ruimere toegankelijkheid van de bibliografische bestanden en catalogi voor eindgebruikers, toename van het aantal artikelen en inkrimping van de tijdschriftbudgetten van bibliotheken zijn bepalende factoren voor de significante kwalitatieve en kwantitatieve groei van het IBL.

Jarenlang zagen we eindeloze stromen kopietjes traag door bibliothecair Treurland gaan. Grote bibliotheken in Nederland en daarbuiten hebben daar op ingespeeld door, gebruikmakend van geautomatiseerde procedures, van documentleverantie een professionele, snelle dienstverlening te maken, waarbij doorlooptijden aanzienlijk zijn teruggebracht. Honoreerde de Bibliotheek Wageningen UR in 1990 nog 65.000 aanvragen, in 1999 was dat al opgelopen tot 75.000 ; was de gemiddelde levertijd bij de meeste bibliotheken 10 jaar geleden nog vaak meer dan twee weken, nu is onze doorloopsnelheid gemiddeld 48 uur. Het proces verloopt niet alleen aanzienlijk efficiënter, we zien ook dat er allerlei vormen bij zijn gekomen: waar tot voor kort alles per post werd verstuurd en IBL slechts plaatsvond *tussen* bibliotheken, hebben zowel procesmatig als doelgroepmatig forse veranderingen plaats gehad.

En er kwamen ook nieuwe spelers bij, daar het een financieel aantrekkelijke zaak bleek te zijn, die garant stond voor zeer substantiële inkomsten, althans zo keken de uitgevers en tijdschriftagenten er tegenaan.

Niets passeert immers ongemerkt en binnen korte tijd zagen we dan ook niet alleen leveranciers als Swets, EBSCO en Carl UnCover het strijdperk betreden maar ook de grote, marktbepalende uitgevers als Elsevier actief en tegen fijne prijsjes hun full text informatie elektronisch aanbieden.

Daarnaast ging een aantal bibliotheken zich, gebruikmakend van hun keurmerk, een *marque d'excellence* voor dienstverlening, zichtbaar profileren. Many snouts in the trough dus, strijd om de markt, om de gunst van de gebruiker.

En hoe gaat dit nu aflopen? De buitengewoon ingrijpende technologische ontwikkelingen van de laatste paar jaar hebben grote invloed op het proces van leveren van fotokopieën.

Hoewel we nog steeds groei zien, verwacht ik binnen niet al te lange termijn forse veranderingen binnen het IBL: in afhandeling en aantallen.

Ik zal in het kort schetsen welke factoren invloed hebben of gaan hebben op de ontwikkelingen van het IBL en documentleverantie en wat dit voor de toekomst gaat betekenen.

II. Welke factoren spelen een belangrijke rol of gaan dat doen en op welke manier hebben deze factoren invloed op documentleverantie?

De allesbepalende factoren zijn het elektronische document en de technologische ontwikkelingen die voor makkelijke toegang daartoe zorgen.

En dat gezegd hebbende zou ik eigenlijk mijn verhaal hier kunnen beëindigen want toegang verschaffen tot het elektronische document = toegang verschaffen tot informatie = documentleverantie. Maar ik heb begrepen dat het bier nog niet koud staat, dus laat ik nog even stil staan bij de veranderingen van de functie van documentleverantie van de bibliotheek.

Procesmatig zal documentleverantie drastisch veranderen en het aantal aanvragen zal verminderen.

Ik zal een aantal factoren m.b.t. het elektronische document noemen, zo op het oog in willekeurige volgorde: de factoren kunnen immers **niet** los van elkaar worden gezien, ze lopen in elkaar over en beïnvloeden elkaar over en weer. Het is beetje het kip en ei verhaal.

1. Wijze van publiceren.

Onderzoekers gaan er in toenemende mate toe over hun onderzoeksresultaten sneller en ruimer beschikbaar te stellen door elektronisch te publiceren: al dan niet vrij toegankelijk (open archives) via internet verschijnen steeds meer publicaties alleen nog maar in elektronische vorm, waarbij we niet alleen aan tijdschriften moeten denken. Ook rapporten e.d. verschijnen in elektronische vorm en zijn via de catalogus en links naar URL adressen direct voor de gebruiker toegankelijk. Men denke hierbij bijvoorbeeld aan LEI-rapporten en publicaties van de USDA, dissertaties etc. Een bekende voorbeeld is het Los Alamos archief op het gebied van fysica waar meer dan 130.000 publicaties digitaal zijn opgeslagen.

Universiteiten gaan er toe over zelf elektronische tijdschriften te genereren en, entameren hun onderzoekers hun working papers op het web te zetten. Hoewel de hard copy nog wel even zal blijven bestaan, zullen steeds meer tijdschriften elektronisch verschijnen.

Traditionele aanvragen voor deze tijdschriften zullen zeer aanzienlijk verminderen.

Naast tijdschriften en losse artikelen verschijnen er ook steeds meer boeken in elektronische vorm, vooralsnog de Stephen Kings of de laatste Grisham of boeken die niet meer onder het auteursrecht vallen maar straks ook het zeer gewilde handboek voor het kweken van hennep. Maar denk ook aan de vele naslagwerken die al op CD-ROM zijn verschenen.

Het elektronische boek zal invloed hebben op taken als uitlenen, reserveren en verzenden. Kan een traditioneel boek tijdelijk niet beschikbaar zijn, voor een e-book geldt dat niet. Reserveren van uitgeleende werken is niet meer nodig, een kopie is altijd beschikbaar.

Dezelfde kopie kan naar een "Softbook" worden gedownload, worden "uitgeleend". Public Libraries in de US sluiten contracten af met Soft Book Press die reeds meer dan 1000 elektronische boektitels heeft. Uitlenen, rappelleren etc wordt door Soft Book Press geregeld. Het beschikbaar stellen krijgt dus een andere betekenis. Dit zal leiden tot minder uitleningen en inkrimping van de hele administratie die daar omheen zit.

2. Relatie met uitgevers

Was m.b.t. de gedrukte uitgaven die relatie, hoewel niet immer plezierig, in ieder geval dan toch duidelijk, met de komst van elektronische uitgaven zal uitvoerig onderhandeld moeten gaan worden, waarbij zich diverse mogelijkheden aandienen.

Consortium contracten. Een voorbeeld van een succesvolle actie is het contract tussen Elsevier en de UKB bibliotheken waardoor deze bibliotheken toegang krijgen tot alle 1100 elektronische Elsevier tijdschriften (een dergelijk contract met Kluwer komt er aan), waarbij het consortium geen abonnement neemt maar toegang regelt. Het IBL tussen de consortiuminstellingen *onderling* met betrekking tot deze tijdschriften zal dus ophouden, immers de eindgebruikers van de consortiumhouders hebben rechtstreeks toegang tot alle tijdschriften, er is geen situatie meer waarbij een bepaalde consortiumbibliotheek als enige een bepaald tijdschrift bezit. Binnen UKB en in relatie met Elsevier - en binnenkort eveneens met Kluwer - is de situatie dus voorlopig helder, met als extra consequentie een verschuiving van de *doelgroep van intern* - Wageningen UR - naar extern. De Wageningse eindgebruikers hebben immers rechtstreeks toegang tot de fulltext elektronische tijdschriften.

Licenties en auteursrechten. Met de komst van de elektronische publicatie worden Bibliotheken steeds meer toegangverschaffers en steeds minder bezitters, niet alleen wat betreft tijdschriften maar ook voor allerlei voor de doelgroep van belang zijnde bestanden, websites etc. Daarvoor moeten ze onderhandelen over licenties. De wet op de auteursrechten zoals die in Nederland geldt staat ter discussie. Momenteel is het toegestaan een kopie *voor eigen oefening, studie en gebruik* te maken en de bibliotheek hoeft daarvoor geen toestemming van de auteursrechthebbende te hebben. Uitgevers roepen al heel lang dat deze wet moet worden aangepast omdat geen copyright wordt betaald; bovendien zwijgt hij over elektronische documenten. Het is dus logisch dat uitgevers dit beter - lees meer in hun voordeel - wensen te regelen. Momenteel verbieden ze middels hun licentie-overeenkomsten veelal nadrukkelijk documentleverantie uit elektronische bronnen. Voor bibliotheken is dit, zolang er ook een papieren versie van het tijdschrift bestaat, niet echt een probleem. In zo'n geval scannen we de artikelen uit de hard copy en we zijn waar we wezen willen. Een probleem wordt het pas als het tijdschrift alleen in elektronische vorm beschikbaar is en er absoluut niet uit geleverd mag worden. Een voorbeeld hiervan is het Journal of Molecular Modeling van uitgeverij Springer. Omdat het tijdschrift ook wordt geïndexeerd door bibliografische bestanden zoals Current Contents, komen er regelmatig IBL-aanvragen voor. Helaas, de aanvrager zal de auteur moeten benaderen en vragen om een overdrukje in al dan niet digitale vorm, of zelf een abonnement moeten nemen op het tijdschrift a raison van \$ 600. De betogen op diverse discussielijsten werden hilarisch toen auteurs riepen dat ze helemaal niet wisten dat de uitgeverij zulke restricties had ingebouwd en dat dit niet hun bedoeling was geweest.

En wat mogen wij met de eerder genoemde consortiumtijdschriften? Mogen wij uit deze tijdschriften aan derden, aan instellingen die geen toegang hebben tot het elektronische

tijdschrift, leveren? Dat mag zolang het een non-profit organisatie betreft. Maar moeten de artikelen dan eerst geprint en vervolgens al of niet gescand verstuurd worden of mogen we direct het elektronische artikel leveren? Dat is nog niet duidelijk. Ook gaan er stemmen op om profit organisaties vergeleken met non-profit organisaties extra te belasten voor al dan niet elektronische leveranties, met andere worden deze instellingen gaan copy right betalen. Maar zolang niet eenduidig is gedefinieerd wat een non-profit en wat een profit organisatie is (dit probleem hebben we al binnen Wageningen UR) en de wet op auteursrechten m.b.t. elektronische documenten niet is aangepast blijft het afhandelen van IBL-aanvragen voor artikelen uit elektronische tijdschriften een ingewikkeld gebeuren. En als de wet op de auteursrechten wordt aangescherpt en de bijzondere bepaling voor Bibliotheken komt te vervallen, zullen we geld voor auteursrechten moeten gaan betalen aan de uitgevers. Het IBL zal dan aanzienlijk duurder worden, naar schatting twee tot driemaal zoveel. En een tariefsverhoging betekent altijd minder IBL.

3. Veranderende rol van de bibliotheek: van informatiebezitter naar toegangverschaffer.

De functie beschikbaar stellen verdwijnt en wordt vervangen door het verschaffen van toegang en het ontsluiten van informatiebronnen, inclusief het scheppen van de financiële randvoorwaarden die de toegang bepalen: het afsluiten van de hierboven besproken licenties. Gebruikers zullen minder afhankelijk zijn van het al dan niet fysiek in de bibliotheek aanwezig zijn van documenten, zij hoeven en wensen de bibliotheek ook niet meer fysiek te bezoeken en benaderen de "collectie" vanachter hun bureau.

We lenen dus weliswaar nog gewoon boeken uit en verzenden fotokopieën, maar in toenemende mate worden publicaties door de eindgebruiker rechtstreeks, zonder tussenkomst van de bibliotheek, via NCC of ons eigen online aanvraagstelsel, aangevraagd waarbij ook de levering in toenemende mate rechtstreeks naar de desktop, naar de eindgebruiker geschiedt. *Er wordt dus* nog wel uit hard copy geleverd maar in toenemende mate gebeurt dit via scannen en niet meer d.m.v. kopiëren: het artikel wordt na scanning op een server gezet en de aanvrager per e-mail automatisch bericht dat het artikel klaar staat om door hem als PDF te worden opgehaald.

Delft stimuleert dit door de prijs van een kopieleverantie te verhogen. Daarnaast worden veel aanvragen gegenereerd via ERL bestanden; daar deze nu veelal links hebben naar de elektronische artikelen is bibliotheekbemiddeling niet tot nauwelijks meer nodig. Ook materiaal niet geïndexeerd door zulke secundaire bronnen verschijnt meer en meer full text op het Web, ook hier is het eenvoudig de URL toe te voegen aan een catalogus record waardoor de gebruiker met een click het document binnen kan halen.

4. Andere manier van kostenberekening: pay per view.

Bibliotheken kunnen dus, zoals we hebben gezien, zonder een abonnement te nemen, toegang regelen tot full text bestanden. Maar als aanvulling op het oude, onflexibele abonnementsbestand is er een interessante, nieuwe optie: alleen betalen voor dat speciale artikel uit een tijdschrift waar de bibliotheek geen abonnementsgeld voor over heeft of dat niet past in de collectie. Men kan zich hierbij een dynamisch model bij

voorstellen waarbij het geheel van geselecteerde bronnen regelmatig wijzigt al naar behoeften en gedrag van de gebruikers door omzetting van abonnement naar pay-per-view licentie en omgekeerd.

Voor de afrekening zullen afspraken moeten worden gemaakt: grote instellingen zullen dit voor hun eindgebruikers regelen, maar particulieren zullen toegang krijgen d.m.v. creditcard betalingen en daarom niet meer afhankelijk zijn van bibliotheken als intermediair voor het verkrijgen van het gewenste artikel. De gebruiker haalt zelf het artikel uit een bestand en betaalt op dat moment alleen voor het artikel. De pay-per-view optie zal hierdoor een deel van de rol van het traditionele IBL overnemen.

III. Suicide is painless: een tochtje met de Titanic

Alle hierboven geschetste factoren en ontwikkelingen hebben dus invloed op documentleverantie qua proces, aantallen, opslag / bewaren en in de personele sfeer, met als resultante dat traditioneel aanvragen en leveren zal verdwijnen, dat het aantal IBL-aanvragen drastisch zal verminderen en daarmee de rol van documentleverancier van de bibliotheek zal verdwijnen. Binnen welke termijn dit zal plaats vinden is nog niet duidelijk; voorspellingen over 5 jaar zijn binnen twee jaar weer achterhaald dus waag ik me niet aan het noemen van termijnen. Inmiddels hebben ook al een aantal commerciële documentleveranciers zoals een EBSCO het loodje gelegd, het bleek toch niet zo winstgevend te zijn als men dacht.

Voorlopig zitten we in een overgangssituatie waar vele vormen nog naast elkaar bestaan. Het oudere materiaal zal nog in hardcopy beschikbaar blijven omdat vanwege hoge kosten digitalisering geen optie is. Maar ouder materiaal wordt minder gebruikt en het is de vraag of voor al die prachtig gebonden jaargangen nog aparte gebouwen moeten worden gebouwd of dat bijvoorbeeld voor Wageningen één grote opslagplaats voldoende is.

We zitten nu nog in de bizarre situatie dat we besluiten om de gedrukte versie van een tijdschrift decentraal te plaatsen terwijl er tevens een elektronische versie aanwezig is waar diezelfde gebruiker op die locatie ook toegang toe heeft. En ik weet nu al dat over een paar jaar de jaargangen weer kunnen verhuizen naar het Depot omdat dan het tijdschrift dan alleen nog maar elektronisch aanwezig zal zijn.

Het gebruik van elektronische documenten levert naast een besparing in ruimte een besparing in menskracht. Elektronische documentleverantie wordt de standaard en het proces van opzoeken van de hardcopy, het kopiëren en weer terugplaatsen zal nagenoeg verdwijnen. In Utrecht is besloten om i.v.m. concentreren van bibliotheken en collecties waardoor de fysieke afstand van gebruikers tot het document groter werd, de interne documentleverantie alleen maar in elektronisch vorm te doen. Gebruikers krijgen het artikel binnen een dag en GRATIS in hun mailbox geleverd. Willen ze een kopie dan worden de kosten doorberekend. De weerstand om collecties een beetje verder op te slaan dan direct achter de rug van de gebruiker werd op deze manier minder. Wellicht een idee voor onze beleidsmakers?

Post, bodediensten en koeriers voor het bezorgen van de artikelen zijn niet meer nodig.

Het uitlenen van boeken zal naarmate er meer en meer in elektronisch vorm verschijnt afnemen. En voor dat enkele boek dat nog wordt aangevraagd kunnen we wellicht een contract afsluiten met de plaatselijke Pizza bakker wiens pizza koerier ook wel even dat boek kan afleveren.

De eindgebruiker zal meer en meer "zelf doen" en de rol van bibliotheek als intermediair voor het aanvragen van documenten voor de eindgebruiker zal wellicht alleen nog gelden voor zeer zeer grijze literatuur. In Groningen hebben alle eindgebruikers een ibl-account en vragen zelf aan. De taak van de IBL-groep bestaat alleen maar uit het verwerken van uit andere bibliotheken ontvangen boeken, aangevraagd door de eindgebruiker, die in tegenstelling tot fotokopieën nog niet naar de eindgebruiker worden verstuurd.

Minder personeel dus voor opzoeken, afhandelen, versturen en opruimen van al die hard copies, kortom de traditionele IBL-taken. Denk aan de besparing van een OB als zij niet meer dagelijks tientallen Baantjers, Lulu Wangs en Grishams hoeven uit te lenen of op de plank terug te zetten. Er zal echter meer personeel nodig zijn in de technologische sfeer en bij het verstrekken van informatie. Want de gebruiker moet wel zijn/haar weg kunnen blijven vinden in deze gigantische elektronische boekenkast en moet zo min mogelijk geconfronteerd worden met verschillende systemen..

Samenvattend kunnen we dus zeggen dat, denken aan een absolute virtuele bibliotheek, de informatie op de desktop wordt geleverd.

Opslag van hard copy op een plaatst, leverantie kan binnen een dag op de desktop staan. De meeste en belangrijkste informatie is in digitale vorm toegankelijk via intranet of internet.

Bibliotheken moeten toegangslicenties regelen en worden toegangverschaffers.

Documentleverantie zal in zijn huidige vorm een langzame maar mooie dood sterven maar zal als aanvulling blijven bestaan op de elektronische publicaties.

Oktober 2000